

IMKONIYATI CHEKLANGAN BOLALAR TURLARI VA ULARNI INKLUZIV TA'LIMGA JALB ETISH.

Sidikova Zulfiyaxon

*Farg'ona davlat universiteti, boshlang'ich ta'lim
uslubiyoti kafedrası o'qituvchisi.*

Tolibjonova Sevaraxon, Shokirova Mubinaxon,

Oralbaeva Eleonora

*Farg'ona davlat universiteti, boshlang'ich ta'lim
yo'nalishi talabalari.*

Annotatsiya: Mazkur maqolada imkoniyati cheklangan bolalar turlari va ularning inklyuziv ta'limga jalb etish imkoniyatlari haqida so'z yuritiladi. Inklyuziv ta'lim, har bir bola uchun ta'lim olish huquqini ta'minlashga qaratilgan tizim bo'lib, barcha bolalarga, jumladan, imkoniyati cheklangan bolalarga ham teng imkoniyat yaratishni nazarda tutadi. Maqolada imkoniyati cheklangan bolalar turlari, ularning ehtiyojlari va inklyuziv ta'lim tizimiga integratsiyalashuvi jarayonidagi muammolar, shuningdek, ta'limda mavjud imkoniyatlar va qiyinchiliklar haqida tahlil qilinadi. Shuningdek, imkoniyatlari cheklangan bolalar uchun samarali inklyuziv ta'limni tashkil etishning ahamiyati va strategiyalari muhokama qilinadi.

Kalit so'zlar: imkoniyati cheklangan bolalar, inklyuziv ta'lim, ta'lim tizimi, inklyuzivlik, maxsus ehtiyojlar, pedagogika, korreksion sharoit.

«Inson qadri deganda, biz har bir fuqaro uchun munosib turmush sharoiti va zamonaviy infratuzilma tashkil etishni, malakali tibbiy xizmat ko'rsatish, sifatli ta'lim, ijtimoiy himoya tizimi, sog'lom ekologik muhit yaratib berishni tushunamiz»¹

Jahon Sog'liqni Saqlash tashkiloti ma'lumotlariga ko'ra, sayyoramiz aholisining 15 % (bir milliarddan ortiqroq inson) nogironlikning u yoki bu turidan aziyat chekadi. 60 yoshdan oshgan insonlarning 46 % ni nogironligi bo'lgan shaxslar tashkil qiladi. Yer yuzidagi nogironligi bor insonlarning 10 % esa bolalardir. Bu kabi insonlarning hayot tarzini yaxshilash, ularga e'tiborda bo'lish maqsadida dunyo miqyosida BMT tomonidan 1983-1992 yillar „Xalqaro nogironlar o'n yilligi“ deb belgilangan edi. Ushbu o'n yillik yakunida (1992-yilning 14- oktyabr kuni) BMT Bosh Assambleyasining 37-yalpi majlisida qabul qilingan rezolyusiyaga muvofiq, 3-dekabr „Xalqaro nogironlar kuni“ deb e'lon qilindi. Mazkur xalqaro hujjatga muvofiq, BMTga a'zo barcha mamlakatlarga, shuningdek, tegishli tashkilotlarga nogironligi

¹ O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning 2022-yil 28-yanvardagi „ 2022-2026 yillarga mo'ljallangan yangi O'zbekistonning taraqqiyoti strategiyasi to'g'risida“gi PF-60-sonli farmoni.

bo'lgan shaxslarning to'laqonli hayot kechirishi, ta'lim olishi, salomatligini tiklashi va mehnat qilishi uchun doimiy ravishda kerak shart-sharoitlar yaratib berish, mazkur kunni keng miqyosda nishonlash tavsiya etilgan. Imkoniyati cheklangan bolalarni inklyuziv ta'limga jalb etish maqsadi hozirgi kunda davlat siyosati darajasiga ko'tarilmoqda.

Inklyuziv ta'lim tizimi alohida yordamga muhtoj bolalarning hayotida muhim ahamiyat kasb etadi. Shu tufayli inklyuziv ta'limni tashkil etishda uning maqsadi, tamoyillari va vazifalariga alohida e'tibor qaratilmoqda. Maxsus yordamga muhtoj bo'lgan bolalar ta'lim-tarbiyasi, ularni o'qish va yozishga o'rgatish muommolari, ijtimoiy hayotga moslashtirishga ko'mak berish, bu ishlarni samarali amalga oshirish, maxsus soha xodimlari va alohida yordamga muhtoj bo'lgan bolalarning otalariga amaliy yordam berilmoqda. Inklyuziv ta'lim tizimida quyidagi maqsad va vazifalarning hal etilishi talab etiladi:

- ta'lim muassasasida imkoniyati cheklangan bolalar va o'smirlarning ta'lim olishlari uchun kerakli psixologik va pedagogik, korreksion sharoitlarni yaratish, ularning imkoniyatidan kelib chiqib yo'naltirilgan umumta'lim dasturlari va korreksion ishlarni amalga oshirish orqali ruhiy rivojlanishi, ijtimoiy moslashtirishni amalga oshirish;

- o'quvchilarning ta'lim jarayonidagi tenglik huquqini kafolatlash;

- jamiyatning va oilaning faol ishtirokida inklyuzivi bor va sog'lom bolalarning ehtiyojlarini qondirish, ijtimoiy hayotga to'laqonli moslashtirish;

- imkoniyati cheklangan bolalar va o'smirlarni oilalaridan ajratmagan holda yashash huquqini amalga oshirish;

- jamiyatda imkoniyati cheklangan bolalar va o'smirlarga nisbatan do'stona, yaqin va mehribon munosabatni shakllantirishdan iboratdir.

Imkoniyati cheklangan bolalar – bu turli sabablarga ko'ra o'zlarining jismoniy, aqliy, hissiy yoki ijtimoiy rivojlanishida qiyinchiliklarga duch kelayotgan bolalardir. Ular, asosan, nogironlik, maxsus ta'lim ehtiyojlari, va boshqa cheklovlar sababli normada rivojlanayotgan bolalardan farq qiladi. Bunday bolalarga inklyuziv ta'lim tizimi orqali ta'lim berish muhim jamiyat vazifalaridan biri hisoblanadi.. Inklyuziv ta'lim – bu barcha bolalar uchun teng imkoniyatlar yaratishni ta'minlaydigan, ularning individual ehtiyojlarini hisobga olgan holda ta'lim berish jarayonidir. Har bir o'quvchi, uning qobiliyati, jismoniy holati yoki ehtiyojlaridan qat'i nazar, umumiy ta'lim tizimiga qabul qilinadi va eng huquqli ta'lim oladi.

Imkoniyati cheklangan bolalar turli xil cheklanganliklarga ega bo'lishi mumkin. Bu turdagi bolalar o'z qobiliyatlaridan cheklanish, o'zaro aloqalarda muammo yasash, o'qish-yozish, nutq va harakat-tayanch qobiliyatlar, vizual va tinglash

cheklanganliklar kabi turli xil cheklanganliklarga ega bo'lishi mumkin. Quyida turli imkoniyati cheklangan bolalar turini tavsiflashga harakat qilaman:

1. Nutq va harakat-tayancha cheklangan bolalar: Bu turdagi bolalar o'zlarini ifoda qilish, kommunikatsiya o'rnatish, harakat ko'rsatish va o'zgaruvchanlik qilishda cheklanish ko'rsatadi. Masalan, autizm spektriga kiruvchi bolalar bu guruhga kiradi. Autizm bu- bu nerv sistemasi rivojlanishning buzilishi bo'lib, birinchi marta go'daklik yoki bolalik davrida kuzatilgan namoyon bo'lishi va buzilishning odatda remissiyasiz davom etishi bilan tavsiflanadi.

2. O'zlashtirish va intellektual cheklanganliklari bo'lgan bolalar. Bu turdagi bolalar o'zlarini o'zlashtirish, o'zini boshqarish, kasbiy va shaxsiy rivojlanishga ega bo'lishda muammo yasaydilar. Bu tur bolalar odatda intellektual cheklanganliklar, Down sindromi, genetik cheklanganliklar yoki boshqa kasallik va jarayonlar bilan bog'liq bo'lishi mumkin.

3. O'qish va yozish cheklanganliklari bo'lgan bolalar. Bu turdagi bolalar o'qish, yozish, matematika va boshqa akademik ko'nikmalarga erishishda cheklanish ko'rsatishadi. Ular o'qish va yozish jarayonida qiyinchiliklarga duch kelishlari mumkin.

4. Vizual va tinglash cheklangan bolalar: Bu turdagi bolalar ko'rsatilgan vizual ma'lumotlarni tushunish, obyektlarni tanish va tushunishda qiyinchiliklarga duch kelishlari mumkin. Masalan, retina cheklanganligi, glaukoma yoki boshqa ko'z cheklanganliklari bo'lgan bolalar bu guruhga kiradi.

Imkoniyati cheklangan bolalarni o'qitish va tarbiyalash jarayonida o'zlariga maxsus qo'llanmalar, usullar va yondashuvlardan foydalanish talab etiladi. Inklyuziv ta'limning muhim bir qismi sifatida, imkoniyati cheklangan bolalarni o'qitish jarayonida o'zlashtirilgan o'qitish tizimidan foydalanishlari tavsiya etiladi. Bu tizimda imkoniyati cheklangan bolalar boshqa o'quvchilar bilan birga o'qish va o'zlariga xos talablariga muvofiq qo'llanmalar va yondashuvlar bilan ta'minlanadi. Imkoniyati cheklangan bolalarga yordam berish uchun o'qituvchilar, tarbiyachilar, psixologlar va boshqa mutaxassislar inklyuziv ta'limning tamoyillarini va qo'llanish usullarini o'rganishlari, ular uchun maxsus qo'llanadigan qo'llanmalarni va resurslarni bilishlari muhimdir. Bunda har bir bolaning o'ziga xos cheklanganliklari va o'zining o'ziga xos o'rganish usullari e'tiborga olinadi, shuningdek ularga boshqalar bilan birgalikda ishlash va o'zlashtirish imkoniyati beriladi.

Imkoniyati cheklangan bolalar uchun inklyuziv ta'lim tizimi jahon ta'limi sohasida muhim ijtimoiy vazifa bo'lib, ular uchun teng imkoniyatlarni yaratish zarur. Ularni ta'limga jalb etish, o'z navbatida, nafaqat ularning o'z rivojlanishi, balki jamiyatning barcha a'zolari bilan birgalikda yanada mukammal muhitni yaratish imkonini beradi. Shuningdek, har bir bola uchun ta'limga kirish imkoniyatlarini

kengaytirish va muvozanatli rivojlanish imkoniyatlarini yaratish jamiyatning yuksalishiga hissa qo'shadi. Imkoniyatlari cheklangan bolalarni inklyuziv ta'lim tizimiga jalb etish nafaqat ularning shaxsiy rivojlanishi uchun, balki jamiyatning barcha a'zolarining tenglik va hamjihatlikni ta'minlash uchun ham zarur. Buning uchun ta'lim muassasalarida, o'qituvchilar, psixologlar va ota-onalar o'rtasida o'zaro hamkorlikni ta'minlash lozim. Shuningdek, davlatning inklyuziv ta'limni rivojlantirish borasidagi siyosatlari, resurslarni to'g'ri taqsimlash va yangi pedagogik texnologiyalarni joriy etish ham muhimdir.

Imkoniyati cheklangan bolalar ham barcha bolalardek bola hisoblanadi va u o'z o'rnida tan olinishi, hurmatga sazovor bo'lishiga haqli, shuning uchun ham ularni nuqsoni bilan atalishi nomaqbul hisoblanadi. Bola, u qanday h olatda va qanday imkoniyatga ega bo'lishidan qat'iy nazar, ular doimiy ravishda kattalar yordamiga muxtojdir. Uni ajratish yoki alohida nom bilan ,masalan uning nuqsoni bilan atash insonparvarlik va odamiylik nuqtai nazariga to'g'ri kelmaydi.Imkoniyati cheklangan bolalarga nisbatan „imkoniyati cheklangan bolalar“, „ko'r bolalar“, „kar bolalar“, „aqli zaif bolalar“, „harakat-tayanch a'zolari falajlangan bolalar“ va shu kabi noqobil tushunchalar ishlatilib kelindi. Ammo ushbu tushunchalar imkoniyati cheklangan bolalarning huquqlarini poymol qiladi. Ota-onalarga ham salbiy ta'sir etadi. Imkoniyati cheklangan bolalar sog'lom tengdoshlari singari topshiriq va vazifalarni tezlik bilan mukammal amalga oshira olmasalarda, lekin imkoniyat darajasida bajara oladilar. Bolaning huquqlarini himoya qilish, ularga ijobiy munosabatda bo'lish tarbiyalashning eng muhim jihati hisoblanadi.. Shuning uchun ham taxqirlashga yo'l qo'ymaslik talab etiladi.

Darhaqiqat, bu ta'lim tizimi oldidagi muammolarni hal etish oson kechmaydi. Ammo bu ta'lim tizimining foydasi tegadigan jihati juda ko'p va ular sirasiga quyidagilar kiradi:

- Inklyuziv ta'lim barcha uchun ta'lim sifatini yaxshilaydi;
- Kamsitishlar va pastga urishlarni oldini oladi;
- Inklyuziv ta'lim jamiyatni inklyuzivlikka olib keladi.
- inklyuziv ta'lim maxsus ehtiyojli bolalarga doimo o'z oilasi, mahallasi va qarindosh-urug'lari davrasida bo'lishga imkon beradi;
- inklyuziv ta'lim barcha uchun, ta'lim sifatini yaxshilashga olib keladigan katalizator bo'lib xizmat qilishi mumkin;

Imkoniyati cheklangan bolalarni inklyuziv ta'limga jalb etishda, har bir o'quvchining o'ziga xos talablari, cheklangInklyuziv ta'limning muhim bir qismi imkoniyati cheklangan bolalarni o'z ichiga oladi. Inklyuziv ta'lim, imkoniyati cheklangan bolalarni qo'llab-quvvatlash, ularga teng imkoniyatlar taqdim etish, o'zlashtirish va o'rganishning o'zaro hamkorlik asosida amalga oshiriladigan o'quv

jarayonini ta'minlaydi. Bu shu bilan birga, inklyuziv ta'limning quyidagi asosiy prinsiplari cheklangan bolalarning o'qish-yozish, nutq va harakat-tayancha qobiliyatlarini rivojlantirishda muhim rol o'ynayadi:

1. Qo'llanmalar va resurslar taqdim etish: Imkoniyati cheklangan bolalar uchun maxsus qo'llanmalar, asboblari va resurslar taqdim etilishi kerak. Bu, qo'llanmalar orqali o'quvchilarning o'rganish jarayonida qatnashishini oshirishi, ularga qiziqishlarini oshirishi va o'zlashtirishlarini oshirishi mumkin.

2. Qo'llanmalar va o'qitish usullarini moslashtirish: O'quvchilarning cheklanganliklari va o'ziga xos talablari bilan mos keladigan qo'llanmalar va o'qitish usullari belgilanishi lozim. Bu, o'quvchilarni ularga qarshi keladigan muammo va qiyinchiliklarga qarshi tashvishga olib kelishi va ularga mos bo'lgan o'rganish usullarini o'rganishlariga yordam beradi.

3. O'quvchilarning o'zlashtirishini oshirish: Imkoniyati cheklangan bolalar o'zlarining o'ziga xos qobiliyatlarini oshirish va rivojlantirish imkoniyatiga ega bo'lishlari kerak. Bu uchun o'quvchilarga ularga mos keladigan vazifalar, o'yinlar va amaliyotlar taqdim etilishi, ularga o'zlarini mustahkamlash va o'zlashtirishlari uchun imkoniyat berilishi kerak.

4. Hamkorlik va qo'llab-quvvatlash: Imkoniyati cheklangan bolalar inklyuziv ta'lim tizimida guruhdagi boshqa o'quvchilar, o'qituvchilar va oilalar bilan hamkorlik va qo'llab-quvvatlash muhimdir. Ular o'quvchilarga yordam berish, ularga dostlik va qo'llab-quvvatlash o'rnida bo'lish, ularga qarshi ta'lim o'rnida yordam berish orqali o'rganish jarayonlarini oshirishi bilan bog'liqdir.

Imkoniyati cheklangan bolalar inklyuziv ta'limning integral qismidir va ularga o'zlarining o'ziga xos talablari va qobiliyatlari bo'yicha qo'llab-quvvatlash, ularga o'zlashtirish va o'rganish imkoniyatlarini taqdim etishning muhim usullarini o'z ichiga oladi. Bu tarzda, har bir o'quvchi o'zining cheklanganliklariga qarab o'sha talablarni bajarishi va rivojlantirishi mumkin bo'ladi.

Xulosa o'rnida aytish lozimki, ta'lim tizimida har bir bolaning teng huquqda ta'lim olishi lozimdir. Inklyuziv ta'lim mana shu tenglikni ushlab turishda eng asosiy ta'lim tizimidir. Ta'lim faqatgina sog'lom bolalar uchun emas-ta'lim inklyuzivi bor, sog'lig'ida muammosi bor o'quvchilar uchun hamdir. Ta'lim oluvchining ta'lim tizimiga jalb qilinishining biror ko'rinishi u uchun muhim, kerakli, tushunarli va foydali bo'lishi lozimdir, shu lahzada bu inklyuziv ta'lim o'z o'rnida rivojlanayotgan inklyuzivi bor bolalarning va ularning sog'lom tengdoshlarining sifatli ta'lim olishiga xalaqit bermasligi darkordir.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. L.R.Muminova. Inklyuziv ta'lim. Toshkent.2014-yil.
2. Sh.R.Shomaxmudova . „Maxsus va inklyuziv ta'lim” uslubiy qo'llanma.
Toshkent .2011-yil.

Internet manbalari:

1. Wikipedia.
2. Sciense promotion.
3. Oefen.uz.
4. Lex.uz.